

COVID-19 PANDEMİSİNDE ÖZEL GEREKİNİMLİ ÇOCUKLAR VE ANNELERİNİN DENEYİMLERİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yunus Emre KUNDAKCI¹
İsa GÜL²
Aysun YEŞİLTAŞ³
Rabia KUNDAKCI⁴

Öz

Özel gereksinimli çocuklar, akranlarına göre birçok yönden dezavantajlı bireylerdir. Çalışmamızda özel gereksinimli bireylerin annelerinin gözünden pandeminin oluşturduğu etkilerin ve ailelerin beklentilerinin nitel araştırma yöntemi ile ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 259 öğrencinin eğitim aldığı bir Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'ne devam eden öğrencilerden 13'ünün anneleri ile yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak bireysel görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Pandemi öncesi dönemde aileler bu merkezlerde anlaşıldıklarını ve sosyalleştiklerini düşünmektedir. Ailelerin bu merkezlere gelmedikleri saatlerde de çocukları için egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak gibi temel görev ve sorumluluklara sahip oldukları görülmüştür. Pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde katılımcıların pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde, ailelerin çoğunluğunun koruyucu sağlık önlemlerini alarak bu merkezlere çocuklarını getirdikleri görülmüştür. Çocukların sağlık ve eğitim gibi iki temel ihtiyacının karşılanması, ailelerin ise özellikle sosyal yönden desteklenmesi için bu merkezlerin varlığı önemlidir.

Anahtar kelimeler: *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Özel gereksinimli çocukların anneleri, Sosyal dezavantaj, Pandemi*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, E-posta: y.emre.kndkc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2006-9940

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: isagul233@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9419-4816

³ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: pelineren78@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2023-1485

⁴ Fizyoterapist, Afyonkarahisar Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, E-posta: fzt.rabiademir26@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3740-3359

KUNDAKÇI, Y., GÜL, İ., YEŞİLTAŞ, A., KUNDAKÇI, R. (2022). Covid-19 Pandemisinde Özel Gereksinimli Çocuklar ve Annelerinin Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma, 22(54), 63-86. DOI: 10.21560/spcd.vi.890240. DOI:10.21560/spcd.vi.787575

EXPERIENCES BY CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND THEIR MOTHERS DURING COVID-19 PANDEMIC: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

Children with special needs are disadvantaged individuals in many aspects compared to their peers. In our study, it was aimed to reveal the effects of the pandemic and the expectations of families from the perspectives of the mothers of individuals with special needs through qualitative research. In this direction, individual interviews were conducted with the mothers of 13 of the students attending a Special Education and Rehabilitation Center, where 259 students were educated, using semi-structured interview technique. The obtained data were analyzed through descriptive analysis. In the pre-pandemic period, families think that they are understood and socialized in these centers. It has been observed that families have basic duties and responsibilities for their children, such as exercising, playing, going to the park, walking, going to school, going to physical therapy, doing homework, even when they do not come to these centers. During the 3-month period when schools were closed during the pandemic process, it was observed that the participants evaluated under the pandemic, mental and physical condition and school categories. In the period after the controlled social life, it was observed that most of the families took preventive health measures and brought their children to these centers. These centers is important to meet the two basic needs of children, such as health and education, and to support families, especially socially.

Key Words: *Special education and rehabilitation centers, The mothers of the children with special needs, Social disadvantage, Outbreak*

GİRİŞ

COVID-19 pandemisinin ne zaman biteceğini ve toplumun normal fonksiyonlarına ne şekilde geri döneceğini tam olarak tahmin etmek zordur. Normalleşme süreci başladığında COVID-19 salgınının davranış kalıpları üzerindeki kalıcı etkilerinin ne olacağını bilinmemektedir (Lee, 2020, s. 421). Pandemiyle birlikte yetkililer tarafından alınan önlemlerin (maske, mesafe vb.) toplum tarafından uygulanarak yerine getirilmesi, kontrollü sosyal hayatın başlamasına ve yeni normal denilen bir düzene geçişe olanak sağlamıştır. Her geçen gün yeni normal düzene daha da adapte olursa da, sağlık, eğitim ve ekonomi gibi temel ihtiyaçlar nedeniyle artan kaygılar, sağlıklı bireylerde dahil mental sağlık üzerinde olumsuz etkilerini göstermektedir. Yoğun pandemi koşullarında okulların kapatılması kuşkusuz devletlerin salgını kontrol altına almak için uyguladıkları en gerekli tedbirlerdendir. Temel amaç, çocuklarda daha az semptom gösterdiği belirtilen bu virüsün, çocuklar tarafından hastalık süreci daha ağır geçen riskli gruplara (diyabet, hipertansiyon, kardiyopulmoner yetersizliği olanlar) taşınmasının engellenmesi ile temaslı hastaları kontrol altında tutabilmektedir. Bu sebeple online eğitime geçen çocuklar, eğitim faaliyetlerine yeni dijital dünya şartlarında devam edebilmektedir. Diğer taraftan alınan tedbirler sadece yaşlılar ve komorbiditesi (eşlik eden hastalık) olan bireyleri korumaya yönelik olduğu için, pandemide savunmasız nüfusu oluşturan özel gereksinimli çocuklar tartışmaların odağı olmamıştır (Houtrow vd., 2020, s. 1-10).

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alan nörogelişimsel yetersizliği sahip çocuk ve adolesanların, sağlıklı akranlarına göre ekstra bakıma ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Aslında özel eğitime ihtiyaç duyan özel gereksinimli çocukların da savunmasız olduğu, izolasyon kurallarına tabi tutulmaları gerektiği gibi riskli grup içerisinde değerlendirilmesi doğru olacaktır (Birleşmiş Milletler, 2020; Lee, 2020, s. 421). Bununla birlikte özel gereksinimli çocuklar, COVID-19'un olumsuz sonuçlarını ve bunun sonucunda virüs bulaşmasını azaltmak için kullanılan sınırlama ve azaltma stratejilerini ele almak için değerlendirme ve müdahalenin odak noktası olmalıdır (Collins vd., 2020, s. 357-365).

Türkiye'de 2019 yılında 415.785 kursiyerin özel eğitim merkezlerinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir (MEB, 2019). Özel eğitim ve rehabilitasyon

merkezlerinin 2020 yılı Mart ayından Haziran ayına kadar üç ay süre ile kapalı olduğu dönemde, özel gereksinimli çocukları olan aileler çocuklarının zihinsel ve fiziksel motor gelişimlerini desteklemek için bazı arayışlarda bulunmuştur. Uzaktan telefon, çevrim içi eğitim ve telerehabilitasyon gibi uygulamalar ile yapılacak destekler bu çocuklarda zor olabilmektedir. Dolayısıyla çocukların rehabilitasyon sürecine aktif olarak katılmak için gerekli motivasyon ve hazırlık süreçlerinde ebeveynler kendilerini başarısız hissedebilir ve ek stresle karşılaşabilirler (Asbury vd., 2020, s. 1-9; Longo vd., 2020, s. 361-364). Ebeveynlerin karşılaştıkları zorlukları değerlendirmek, evtemelli rehabilitasyon ve eğitimler sırasında araştırmacılara ve uygulayıcılara yol gösterecektir. Son araştırmalar, ev odaklı programların serebral palsili çocukların motor fonksiyonlarını iyileştirmede etkili olduğunu göstermektedir (Novak vd., 2020, s. 1-21). Öte yandan otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda günlük rutinler kayboldukça davranış bozuklukları görülebilmektedir (Lee, 2020, s. 421).

Çoğu krizde olduğu gibi, COVID-19'un çocuklarda birçok koşulda zararlı etkiler oluşturacağı düşünüldüğünden, çocuklar üzerinde oluşabilecek koşulların hızlı bir şekilde değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması şarttır (Collins vd., 2020, s. 357-365). COVID-19 pandemisi ile başa çıkmada özel çocuklara yönelik öneriler, bu çocukların ebeveynleri ve/veya bakıcıları için pandeminin neden olduğu sorunlarla başa çıkabilmeleri ve kişi-çevre uyumunu optimize etmeleri için yardımcı olabilir (Narzisi, 2020, s. 207). Bireylerin sağlığı için gerekli olan önlemlerin, ebeveyn üzerindeki stresin artmasının ve çocukların davranış sorunlarının alevlenmesinin önüne geçmek için dikkatle ele alınması gerekir. Ayrıca COVID-19 pandemisinin çocukların ve bakım verenlerin günlük rutinlerinin ve refahını nasıl etkilediğinin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır (Lee, 2020, s. 421).

COVID-19 pandemi sürecini; pandemi öncesi normal hayat, pandemi sırasında sınırlandırılmış izole hayat ve pandemi sırasında kontrollü sosyal hayat olmak üzere üç başlık altında toplandığında, özel gereksinimli çocuklara sahip ailelerin bu üç dönemdeki beklentileri, endişeleri ve çocukların genel sağlık düzeylerinin bu koşullarda nasıl etkilendiğini görmek mümkün olacaktır. COVID-19 pandemisinin ve buna bağlı olarak alınan tedbirler sonrasında pandemi öncesi dönemle kıyaslandığında, çocuklar gerekli rehabilitasyon

desteği alamamıştır. Bu çalışma ile özel gereksinimli bireylerin ailelerinin gözünden, pandeminin oluşturduğu etkilerin ve ailelerin beklentilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi öğrencilerinin ve ailelerinin pandemi sürecine uyumları ve yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşlerini değerlendirmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Pandemi öncesi özel eğitime ihtiyaç duyan bir çocuğun özel eğitim kurumu dışında yaptıkları nelerdir?
2. Pandemi öncesi özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin rehabilitasyon öğrencilerinin ve ailelerinin hayatındaki yeri nedir?
3. Okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde çocuğun bakımı ve rehabilitasyonu ile ilgili yaşanan sıkıntılar, alınan destekler nelerdir?
4. Okulların kapalı olduğu dönemde çocuğun bu sürece uyumu nasıldır?
5. Kontrollü sosyal hayata geçilmesi ile önceki dönemlerden farklı olarak hayatınızdaki değişiklikler nelerdir?
6. Pandemi sürecinde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine bakış açınız nasıldı?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırmada durum çalışması yaklaşımı kullanılacaktır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel bir durum ya da belli zaman içerisindeki durumlar hakkında derinlemesine bilgi toplanılan, bir durumun betimlendiği nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2016). Diğer bir ifadeyle durum çalışması, insanları ve olayları anlamının amaçlandığı; tanımlayıcı ya da açıklayıcı sorular kullanıldığında başvurulan en iyi yöntemdir (Yin, 2004). Bu doğrultuda araştırma Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde eğitim alan öğrenci ve ailelerinin pandemi sürecine ilişkin görüşlerini değerlendirmek amacıyla yapılmış nitel araştırma türlerinden bir durum çalışmasıdır. Araştırma verilerinin toplanmasında yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu çalışmaya Afyonkarahisar ilindeki bir Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde 2020-2021 eğitim öğretim yılında kayıtlı olan öğrencilerin

anneleri katılmıştır. Bu kurum, il merkezi ile merkeze yakın köy ve kasabalardan gelen zihinsel, bedensel ve öğrenme güçlüğü olan toplam 259 öğrenciye hizmet vermektedir. Bu nedenle çalışma farklı ekonomik düzeyde öğrencilerin bu merkezde eğitim alması, kurumun çalışma için izin vermesi ve pandemi koşulları nedeniyle bu Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma amacına uygun olarak en az 5 yaşında özel eğitim gören çocuğa sahip olma ölçüt olarak belirlenmiştir. 01 Ocak 2020 yılı itibari ile çocuğun evde veya hastanede en az bir gün yatmasını gerektirecek şekilde cerrahi öyküsü bulunan çocuklara sahip aileler, ikiden fazla engelli çocuğa sahip aileler, özel gereksinimli çocuğu ile birlikte 3'den fazla çocuğa sahip aileler çalışmada dışlama kriteri olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışma için gönüllü olan bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcının						Öğrencinin		
Kod ismi*	Yaşı	Eğitim düzeyi	Mesleği	Gelir durumu	Medeni durumu	Sağlık sorunu	Yaşı	Özel Eğitim Merkezine gelme süresi
Özlem	36	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Özgül öğrenme güçlüğü	11	4 yıl
Gülşen	34	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Nöromotor gelişim geriliği	8	5 yıl
Ayşe	31	Ortaokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	10	7 yıl
Fatma	35	Ortaokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Özgül öğrenme güçlüğü	10	2 yıl
Aslı	37	İlkokul	Ev hanımı	2500-4000 TL arası	Evli	Nöromotor gelişim geriliği	11	9 yıl
Emine	35	Ön lisans	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	12	10 yıl
Elif	39	Lise	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Charcot-Marie-Tooth	11	5 yıl
Semüre	31	Ortaokul	Ev hanımı	2500-4000 TL arası	Evli	Serebral palsi	11	10 yıl
Hilal	34	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	9	5 yıl 6 ay
Sevinç	39	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Down sendromu	10	4 yıl
Refika	34	İlkokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Nöromotor gelişim geriliği	8	6 yıl
Selma	34	İlkokul	Ev hanımı	2500-4000 TL arası	Evli	Cri Du Chat sendromu	13	10 yıl
Yeşim	30	Ortaokul	Ev hanımı	2500 TL altı	Evli	Serebral palsi	9	7 yıl

*Katılımcıların gerçek isimleri araştırmacılar tarafından farklı isimler kullanılarak kodlanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle literatür taraması yapılmış, ortaya çıkan soru havuzundan ön görüşme formu hazırlanmıştır. Daha sonra araştırmacıların ve alandaki eğitimcilerin görüşleri alınmıştır. Türnüklü (2000)'ye göre görüşme türlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşmelerde, araştırmacı görüşme öncesi sormayı planladığı sorularla bir görüşme formu hazırlamaktadır. Ancak görüşme sırasında soruların sırası değişebilmekte ve akışa istinaden yeni sorular sorulabilmektedir. Kısacası bu görüşmelerde hem belirli bir standart oluşturulmakta hem de esneklik

sağlanabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada iki pilot uygulama sonrası araştırmacılar bir araya gelerek bazı açık uçlu ve sonda sorular ekleyerek yarı yapılandırılmış görüşme formunu tamamlamışlardır. Görüşme formunda 7 açık uçlu ve 5 sonda soru yer almıştır. Veri toplama süreci öncesi İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden araştırmacının yapılabirliği ile ilgili gerekli resmi izinler alınmıştır. Ayrıca Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (2020/286) da gerekli izinler alınmıştır.

Katılımcılardan randevu alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesi katılımcılara araştırmacıların kimliği, çalışmanın amacı ve konusu açıklanmış; bilgilerin gizliliği ve güvenliği gibi etik davranışlar hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Yapılan görüşmeler ses kaydına alınmış, sonrasında ise bilgisayar ortamında yazıya dökülmüştür. Her bir katılımcı ile yapılan görüşme süresi yaklaşık olarak 20-30 dakika sürmüştür. Toplamda 317 dakikalık 13 görüşme ve 87 sayfalık görüşme dökümü elde edilmiştir.

Araştırmada görüşmenin ses kayıtları araştırmacılarından biri tarafından yazılmış ve diğer araştırmacılarından biri ile iki kez yazılı kayıtlar tekrar gözden geçirilmiştir. Dolayısıyla araştırmacı katılımcıların verdiği bilgileri katılımcının ifade ettiği şekli ile belirtmiştir. Ayrıca nitel araştırmaların veri toplama ve kayıt altına alma süreçlerinin dinamik bir süreç olması nedeniyle, araştırmacılar her iki süreci de birlikte yapmıştır.

Veri Analizi

Nitel veri analizi, nitel verilerden bütüncül, anlamlı ve sembolik bir yapı oluşturma sürecidir. Bu süreç araştırma sorusunun geliştirilmesi, veri toplama ve veri toplandıktan sonraki süreç olarak 3 aşamadan oluşmaktadır (Yurdakul, 2016). Bu çalışmada da araştırma sorusunun geliştirilmesinin ardından veriler toplanmıştır. Veri analizinde MS Excel programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Betimsel analiz, verilerin önceden belirlenen temalara göre özetlendiği ve yorumlandığı yöntemdir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenleyip yorumlayarak okuyucuya sunmaktır. Bu nedenle elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenmektedir. Betimsel analiz dört aşamadan oluşmaktadır; (1) betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, (2) tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, (3) bulguların tanımlanması ve (4) bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256-259). Buna göre araştırma sorularından

ve araştırmanın kavramsal çerçevesinden yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeve doğrultusunda elde edilen veriler okunup düzenlenmiştir. Daha sonra düzenlenen veriler tanımlanmış ve doğrudan alıntılar belirlenmiştir. Bu aşamada verilerin kolay anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Son olarak bulgular araştırmanın amacı göz önünde bulundurularak açıklanmış ve rapor edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde COVID-19 salgını sürecinde özel eğitim merkezinde eğitim gören öğrencilerin ve ailelerinin pandemi öncesi süreç, okulların kapalı olduğu süreç ve kontrollü sosyal hayat sürecine yönelik görüşleri ve yaşadıkları sıkıntılara ilişkin bulgular gruplandırılmış ve bu gruplar altında ifadelere yer verilmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan görüşmelerde, katılımcıların pandemi sürecinde yaşadıkları zorluklardan dolayı endişeli, çaresiz ve üzgün oldukları görülmüştür. Ayrıca bazı katılımcıların görüşme esnasında ağlaması üzerine görüşmelere ara verilmiştir. Katılımcı hazır olduğunda ve onay verdiğinde görüşmeye devam edilmiştir.

Pandemi Öncesine İlişkin Görüşler

Katılımcıların pandemi öncesine ilişkin durumlarını anlayabilmek adına “Covid-19 pandemi öncesi çocuğunuzun rehabilitasyonu için özel eğitim kurumuna getirmek dışında neler yapıyordunuz?” sorusu görüşme formunda yer almıştır. Buna göre egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak, bahçeye çıkmak, hayvanlarla ilgilenmek, çarşıda gezmek, aile ziyareti yapmak ifadeleri en çok vurgulanan kodlar olarak sıralanmıştır. Buna göre pandemi öncesi dönemde ailelerin ev dışı aktivitelere daha fazla zaman ayırdıkları, sosyalleşme faaliyetlerinde buldukları ifade edilebilir. Varış ve Hekim'e (2017: 30) göre özel gereksinimli bireyler gelişimlerini diğer bireyler gibi benzer süreç ve doğrultuda sürdürmektedir. Dolayısıyla pandemi öncesine ilişkin kodlar göz önünde bulundurulduğunda bu süreçte özel gereksinimli bireylerin gelişimlerinin doğal bir süreçte ilerlediği söylenilebilir. Bu konu ile ilgili bazı doğrudan alıntılara yer verilecek olursa; bir katılımcı “...okula gidiyordu. Özel eğitim sınıfına gidiyordu ve buraya geliyordu işte. Onun haricinde de hiç de evde durmuyorduk yani. Sürekli gezmelerdeydik evet. Pazar, çarşı, alışveriş merkezleri, kaplıcalar.. Böyle bi gezinti içerisindeydik.” (Aslı) şeklinde açıklama

yapmıştır. Bir diğér katılımcı “Parka götürüyordum. Orada hareketleri yaptırıyordum, top oynattırıyordum. Kaslarımızda zayıflık olduğu için fizik tedavi için gerekli adım attırma, koşma, zıplama elimden geldiği kadar zıplama yaptırıyordum. Bahçemiz vardı, indiriyordum iyi kötü bahçede oynatıyorduk...” (Emine) şeklinde ifade de bulunmuştur. Bahçede vakit geçirdiklerini ifade eden bir katılımcı ise “Onunla beraber oyunlar oynuyorduk, hikaye okuyorduk, o okuyordu ben dinliyordum işte, anlattırıyordum. Ondan sonra aynısı işte ben okuyordum onun sevdiği masalları, hikayeleri. Uyurken veya sabah istiyordu. Beraber resim yapıyorduk, kesiyorduk. Bizim bahçemiz baya büyüktür. İkimiz beraber top oynardık. İşte beraber tavuklara bakıyoruz. O su getirir yemi götürürüm. Küçük bahçemiz var. Beraber maydanozları toplarız o şekilde devam ediyorduk...” (Özlem) şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Ödev yapmak ile ilgili görüşlerden biri ise “...Dışarıda parka gidiyordu. Oyun oynuyordu, yürüyüş yapıyorduk. Bayağı güzel etkinlikleri vardı. Hocalarımızın verdiği ödevleri evden tabi ki de yapıyorduk. Ders tekrarı yapıyorduk, fizik olsun, bireysel olsun ödevlerini yapıyorduk hocalarımızın, öğretmenlerimizin verdiklerini.” (Selma) şeklindedir. Bir diğér katılımcı “Her zamanki rutin görevlerimiz, okula gidiyordu. Okuldan sonra derslerimiz yapılyordu. Hastaneye kontrollerimize rahatlıkla gidip gelebiliyorduk.” (Fatma) şeklinde düşüncesini açıklamaktadır.

Pandemi öncesi dönemde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine ilişkin görüşler değerlendirildiğinde ise sırasıyla sevmek, öğretmen, çocuk, önemli, eğitim, yer, fayda, farklı, güzel, normal, rahat, fizik, çok şey, eksiklik kapatan, bizi anlayan, değişiklik, düzen, iyi ki, sosyalleşme, sıkıntı yaşamamak, açılmak, büyük, verim, zorunluluk ifadelerine yer verilmiştir. Atıcı’ya (2014) göre özel gereksinimli çocukların eğitimi yeterli biçimde alabilmeleri çok önemlidir. Bu bağlamda öğretmen, eğitim, fayda gibi kelimelerin kodlar arasında yer alması olağandır. Yine sosyalleşme, eksiklik kapatan, bizi anlayan gibi kelimelerin kodlarda yer alması özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin destek ihtiyaçlarının karşılanması açısından değerlidir. Bu durumu destekler nitelikte Ersoy ve Çelik’in (2009: 108) çalışmasında özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin her dönemde sosyal desteğe gereksinim duydukları ifade edilmiştir. Bu çalışmada bir katılımcı “Genel olarak başta öğretmenlerinden çok memnun, çok severek gidiyor asla böyle kendinde eksikliği olduğu bilincinde gitmedi. Hep beni seviyorlar şeyiyle hani severek gitti. Bütün hareketlerini severek

yaptırdılar. Onun için de önemi çok büyük. Hani mecburi bir şey yoktu hesapta onun için nasıl diyim. Hayatını mutlu şekilde geçirdiler. Yani zaruri şekilde gitmedi... Yani yeri onun için de çok büyük. Orda öğretmenleri değil de sanki Filiz Hoca'nın mesela teyze şeklinde, yani bizden biriydi onun için. O yüzden onun için de önemi çok büyük. Hala da Filiz, Filiz der, bizim için hoca yok bizde.” (Emine) şeklindeki ifadesiyle kurumun önemine değinmiştir. Bir diğer katılımcı “Valla çok güzel etmişler ilk önce bunu söyleyeyim. Benim açımdan ben gibi anneler açısından en güzel yer, bizi anlayan en iyi yer burası olduğunu ben düşünüyorum. Kendi fikrim ama biz gibi annelere en güzel buralar oluyor. İlkokula gidiyordu çocuğum ama o kurumla bu kurumu karşılaştırdığımda dağ kadar fark var. Bu kurum daha çok ilgileniyor bizle. Daha çok yani ihtiyaçlarımızı karşılıyor. Ben öyle düşünüyorum. Öğretmenler olsun, buradaki öğrenciler bile yani bizim gibi annelerin çocuklarına aynı olduğu için mi bilmem artık aynı seviyedeyiz. Aynı şeyi konuşuyoruz. Aynı şeyi söylüyoruz. Benim için yani özel eğitim rehabilitasyon merkezi en yüksekte ilkokula göre.” (Sevinç) demiştir. Kurumun ilgisine ilişkin ise bir katılımcı “Bizim için çok özel bir yeri var. Yani birebir derslerini alıyordu burada çocuğum. Diğer okulda mesela bir öğretmen 30 tane öğrenciye ders verirken burada bir öğretmen tek bir çocukla ilgileniyordu ve ben çok memnundum öğretmenlerinden. Benim çocuğum için falan çok katkıları oldu. Yani ilerlemesi çok oldu. Baya bir yol kaydettim yani. Bayağı bir çocuğum için faydası çok oldu bizim için özel eğitimin.” (Yeşim) şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Bir diğer katılımcı ise “Covid öncesi aslında bizim hayat dışarıdan tepkiler aslında böyle çocuklara aaa bunlar nasıl yürüyor kızlar denildiği zaman ben de otomatikman ağlamaya başlıyordum hocam gerçekten. Sanki zannediyorsunuz ki sadece sizin çocuğunuz hasta, hiç kimseyi bilmediğiniz için. Yani dünya onların üzerine kurulu, çünkü biz anneler için. Sonra rehabilitasyon merkezine başlayınca dedim ki, ya benden daha kötülerini var. Bizden daha kötülerini var. Çok şükür demeye başladık... Yani kötü olanlar da var benim çocuğum da çok iyiymiş, ya neleri var ya burası rehabilitasyon merkezi bana falan çok şey kattı hocam. Ya ufkumu genişletti diyebilirim. Gerçekten psikolojim alt üsttü benim bir nevi düzeldim ben rehabilitasyona başlayınca şükrettim.” (Hilal) diyerek kurumun kendisi için de önemine değinmiştir. Ayrıca bir başka katılımcı “...böyle bir yer değerli. Çünkü sen etiklediğin dışarıda etiklediğimiz çocukları burada o şekilde hissettirmiyorlar

çocuklara. Özel, sevgiyle, ilgiyle davranıyor öğretmenleri. Ben bunu gerçekten takdir ediyorum. Veya benim yakın çevrem olsun, dışardaki olsun. O çocukları etiketlerken buradaki öğretmenler veya çevremdeki öğretmenler sarılıp sevgisini ifade edebiliyorlar. Ben de bu çocuğun mutlu olduğunu görüyorum. Bi şey değişik gelmiyor öğretmenlere karşı, ben de saygılıyım...” (Özlem) karşılıklı sevgi ve saygıya değinmiştir.

Okulların Kapalı Olduğu Sürece İlişkin Görüşler

Pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde çocuğun bakımı, rehabilitasyonu ile ilgili yaşanan sıkıntılar, alınan destekler ve sürece uyuma ilişkin görüşlere yönelik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Buna göre cevaplar incelendiğinde katılımcıların pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Pandemiye yönelik ev, covid, pandemi, sürekli, dışarı, kapanma, etkilenmek, gelip gitmek, köy, korona, temizlik, yıkamak, maske; ruhsal ve fiziksel duruma yönelik zor, korku, sıkıntı, beslenme, destek, ilgi, egzersiz, oyun, destek, yürümek; okul kategorisinde ise çocuk, ders, öğretmen, arkadaş, ödev ifadeleri en sık karşılaşılan kodlar olarak ortaya çıkmıştır. Yıldırım’a (2020) göre salgın ve benzeri felaketler insanları hem sağlık hem de sosyal ve psikolojik açıdan etkilemektedir. Kaygı, panik, belirsizlik ve risk; bireysel, toplumsal ve evrensel anlamda bir korku kültürü oluşturmaktadır. Bu bağlamda zor, sıkıntı, korku ifadelerinin kodlar arasında yer alması beklenen bir durumdur. Yine eğitime yönelik kodların yer alması bu süreçte çocukların eğitim faaliyetlerinin devam ettiğinin göstergesidir. Esposito ve Principi (2020: 1267) pandemi sürecinde çocuklarda el hijyeni, maske kullanımı ve güvenli mesafenin önemine değinmiştir. Dolayısıyla pandemi sürecinin bireylerin hayatında yaptığı değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda kodlar arasında maske, temizlik, korona gibi ifadelerin yer alması doğal bir durumdur. Pandemi kategorisinde bazı katılımcıların görüşlerine değinilecek olursa; *“Eve kapandık. Eve kapanması daha bi kötü oldu. Zaten Eda mesela sorunlu bir çocuk olduğu için her şeyi daha abarttı.”* (Fatma) ifadesiyle eve kapandıkları şeklinde düşüncesini dile getirmiştir. Bir diğer katılımcı temizliğe daha çok dikkat ettiğini *“...temizlik baya bi temizlik hiç durmayasıya evi süpürüyoruz hemen çamaşır suyu, sirke günlük ev silmeye başladık. Her yeri sildim. Çamaşır suyuyla bardakları yıkamaya başladım. Tabaklarımız, çatallarımız günlük yıkamaya*

başladık. Yani öyle diyim, hiç durmadan temizlik üzerinde durduk.” (Gülşen) şeklinde dile getirmiştir. Yine pandemi ile ilgili bir katılımcı “Çocuklarım açısından bakarsan, benim açımdan dışarı çıktığımda *burda çocuklarımı başı boş bırakamıyorum. Ama orda olsa (köy) hani çocuklar dışarda oynarken sen evde iş yapabiliyorsun hani. Sen gözün arkada kalmıyor. Şöyle oturup biriyle bir şey edebiliyon. Sohbet edebiliyon ama burda öyne bi şey yok. Çocukları gözümün önünden ayıramıyorum.*” (Semüre) şeklinde görüşünü bildirmiştir. Bir diğer katılımcı sürece daha kolay uyum sağladıklarını “*Yani dediğim gibi biz köyde olduğumuz için hani çevremdekilere göre daha şanslıydık ama mecbur kalmadıkça alışverişi olsun, gezmeye özellikle gitmemeye çalıştık, evde kalmaya çalıştık. Oturmaya akrabalık şeylerine gitmedik.*” (Elif) ifadeleriyle belirtmiştir.

Ruhsal ve fiziksel kategoride bir katılımcı “*...2 haftalığına diye kapanmıştı. Hani dedik ya 2 hafta nedir gelir geçer şey yaparız, baktık 3 hafta oldu 4 hafta oldu, yürüyüşleri değişti, eve kapandılar zaten çocuklar hiçbir şey yapamadılar, baya zor oldu, çok zor oldu . Yürüme kaybı yaşadılar zaten en çok ben ona üzülüm, beklemiyordum hocam gerçekten o kadar çok beklemiyordum. Demek ki olabiliyormuş. Bu 3 aylık süreçte baya bi zorlandık.*” (Hilal) ifadesiyle bu süreçte yaşadıkları zorluğa değinmiştir. Bir diğer katılımcı hastalık korkusunu “*Mesela bi öksürse hahhh bizde de virüs veya virüs olduk. Korona korkusu çok fazla oldu veya ne bileyim bi birisi telefon etse söyleymiş hahh işte bizde böyle oluyoz. Ben de öksürüyorum... Kendini hani hep hastalığın belirtilerini aradı. Doktora gitmeye, hani kontrollerini götürmeye kalksam. Belki orada da varsa, doktorda varsa. Hep psikolojikmen çöküntüye uğradık.*” (Fatma) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca sıkıntılı bir süreç yaşadıklarını bazı katılımcılar şu şekilde dile getirmiştir; “*Ya tabi çocukların sıkıldığı zaman da oldu, baya oldu, bazen de saldırları da oldu, devamlı mı kapanacağız, anneanneme gitmeyeceğiz mi, dedeme gitmeyeceğiz mi...*” (Özlem); “*Aile dışından birinden destek görmedim. Başka kimseden görmedim almadım. Arkadaşlarım Allah razı olsun hepsinden çok destek gördüm telefonla olsun hani onların söylediği olsa gene yetti.*” (Semüre). Beslenme düzenini değiştigine değinen katılımcılardan biri “*O zaman Mart ayı portakal günde yani ben çocuklara 5 tane portakal yedirdim kesin. C vitamini alacaksınız diye. Yani bi de soğan duydular mesela babaannesinden soğan duydular mesela. Soğan yemeye başladılar. Aslında yemezler. Tabi ki dikkat ettik*

beslenmemize de çok şükür zaten beslenmelerine de kendileri de öyle çok fazla abur cubur yemezler. Yerler tabi çocuk sonuçta 9 yaşında çocuk o kadar yerler ama önce yemektir bizim için. Önce beslenmek, sonra kısıtlı.” (Hilal) şeklinde görüş bildirmiştir.

Okul kategorisinde ise bir katılımcı “3 aylık dönemde biraz zorlandık ders konusu hocam. Fizikle ilgili şeyimiz kalmadığı için ders konusunda zorlandık. Çünkü yapmak istemedi ilk başlarda baya 20-25 gün bizle çok iyi yaptı. Hani o bir saatlik dersinde çok anlattık yaptık ama ondan sonraki süreç zorladı. Çünkü ders yapmak istemiyor EBA da çalışmak istemedi. Öğretmenimiz her şeyimizi getirmiş hikayeleri. Hiçbirini okumak istemedi o sürede. Hepsine bakardı, bakardı tekrar toplardı. Yapmak istemedi yani 3 aylık dönem biraz zorlu geçti ders konusunda yoksa hayatın normal hayat akışı kolaydı. Evimizin içinde ama şeyde çok zorladı bizi. Ders konusunda. Başka sürecinde değil ama.” (Refika) diyerek ders konusundaki zorluklara değinmiştir. Arkadaş ve öğretmenleri ile görüşmemenin verdiği sıkıntılara değinen katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir; “..Sonrası işte ödev ders, oyun, ikiz olmaları herhalde çok sıkılmadılar açıkçası kızlar. Dışarıya da çıkamıyorlar. Kimseyle de görüşemiyorlar. Öyle zor ama tabi etkilendiler. Nede olsa arkadaşlarından ayrıldılar. Rehabilitasyondan ayrıldılar. Okula gidemediler, sokağa çıkmadılar.” (Hilal); “Yemek konusunda ondan sonra mesela derslerinde çok sıkıntı yaşadım. Fizik yapıyorduk. Hani burada yaptığı öğretmenlerin yaptırdığı gibi yaptıramadım ben hiçbir zaman. Hani fizik yapalım dediğimde yapıyordu ama birazcık yapıp geri kalan yapmıyordu. Öğretmenlerin söylediklerinin yarısını yapıyorsak yarısını hiç yapmıyorduk. Yani beni fazla dinlemedi yani takmadı... Bu süreçte yani okuldaki öğretmenleri ile konuştuk. Hani onlar beni yönlendirdi fizik konusunda dersler konusunda hani rehberlik öğretmenimiz aradı. Biz onunla da konuştuk, beni yönlendirdi.” (Yeşim). Bir katılımcı bu süreçte yaşadığı sıkıntıları “Valla çok zorluk yaşadım ben. Öğretmenlerin, hocaların ne kadar değerli olduğunu gerçekten o anda anladım. Öğretmenlik de çok zormuş. Bi annelikten daha bi zor görevmiş...Sürekli ödev, onun fizik dersleri, bireysel dersleri baya bi uğraştık. Çok hırçındı, sürekli ben okula gideceğim diye ağladığı olurdu sürekli. Dışarı çıkacak, arkadaşlarımı özledim. Ben okula gitcem. Sürekli öyleydi.” (Aslı) şeklinde ifade etmiştir.

Kontrollü Sosyal Hayata Geçildiği Döneme İlişkin Görüşler

Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde yaşanan değişiklikler, uyum süreci ve özel eğitim ve rehabilitasyona ilişkin değerlendirmelere yönelik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Buna göre hastalık kategorisinde hasta/hastalık, pandemi, maske, korona/covid, temizlik, el yıkamak, mesafe; günlük yaşam kategorisinde ise değişmek, çıkmak, farklı/fark etmek, dikkat, rahatlamak, gezmek, konuşmak, korku, fizik/egzersiz, okul, unutmak, dikkat etmek, etkilenmek, ders, inanmamak, alışverişe çıkmamak en sık karşılaşılan kodlardır. Salgının etkisiyle diğer bireyler gibi özel gereksinimli çocuklar ve ailelerinin de hayatlarında değişiklikler yaşanmıştır. Okulların kapalı olduğu süreçte çocukların ve ailelerin sosyal hayatlarının kısıtlanması, hastalık bulaşma kaygısı, eğitim ihtiyaçlarının uzaktan eğitimle desteklenmesi gibi durumlar kontrollü sosyal hayata geçişte de yine değişikliklere neden olmuştur. Değişen bu süreçte gezmek, rahatlamak, alışverişe çıkmamak, çıkmak, değişmek gibi kelimeler kodlar arasında yer alırken; pandeminin etkisiyle sosyal hayatta kullanılan maske, temizlik, el yıkamak gibi kelimeler de yine bu dönemde kodlar arasında yer almıştır. Bu durum kontrollü sosyal hayata geçildiği süreçte pandemi öncesi dönemdeki rutin hayata dönülemediğini göstermektedir. Hastalık kategorisinde bir katılımcı *“Psikolojik olarak zaten çok etkilendim. Çocuklar da biz de bütün aile öyle etkilendi. Hastalık durumu olsun zaten pandemi dönemi, herkesi yıprattı. Bi de bizim böyle özel çocuklarımız olunca hani ben normal çocuk olsaydı belki bağırmayan insan olsaydı bu kadar bunalmamıştım. Ama bizim özel çocuklarımız olunca hani biz her şeyden etkileniyoruz. Her şeyi hani kafamıza takıyoruz.”* (Semüre) ifadesiyle psikolojik olarak yaşadığı sıkıntılara değinmiştir. Bazı katılımcılar ise maske ve temizlik kurallarına karşı artan dikkatlerini şu şekilde dile getirmişlerdir; *“Hayatımız bayağı şeyler değişti. Hani daha dikkat ediyoruz artık. Önce de dikkat ediyorduk. Daha çok dikkat ediyoruz artık, temizliğimize söyledikleri söyledikleri gibi maske mesafe hijyen daha çok arttı. Hani önceki şeyde de aynı devam ediyordu ama kovid olduğu için daha çok arttı.”* (Ayşe); *“Baya tedirgin olduk. Okuldan gelince hemen çocuğu soyduk kapıda, elini yüzünü yıkadık veyahut banyoya her gün guymaya çalıştık oradan geldiğimizde. Okuldan gelince direkt onu banyoya attım yıkadım.”* (Gülşen); *“...insan ister istemez endişe yaşıyor. Hani maskemizi mesafemizi koysak da insan içinde endişe ve şüphe oluyor. Acaba çocuğuma da*

geçer mi? Çocuğumu da gelir mi? Bi endişemiz oldu, korkularımız.” (Selma). “İlk önce temizlik bakımından değışti gerçekten her şeye dikkat eder oldum. Bir hapşırığım olduğunda yanımızda gerçekten çok korkmaya başladım. Acaba var mı diye tereddütte yani psikolojik medya biraz daha baskı uyguluyoruz kendimizi. O zaman daha rahattık. Sağlık bakımından kimseye bir şey demiyorduk. Yani hasta olanın yanına da oturuyorduk.” (Sevinç).

Günlük yaşam kategorisinde ise bir katılımcı kontrollü sosyal hayata geçiş sürecinde bir sıkıntı yaşamadığını şu şekilde ifade etmiştir; “Karşılaşmadık zaten benim çocuğum burdaki öğretmenler tanıdığı öğretmenler. Kaç senedir zaten onlarla ders yapıyorduk. Öyle olunca bir sıkıntı olmadı ama servislerimizle sıkıntı oldu. Gelirken eve giderken kalabalık olmaya başladı. Ama okulda hiçbir sıkıntı yaşamadık bu süreçte.” (Yeşim). Bir diğer katılımcı “bunu şu anda Eda kendi anlatmadığı için bilmiyoruz ama baya şey genelde işte gezmek istediği için şey etti sıkıldı. Abimiz var o çok sevdiği için onu gezsin istiyor. Babası hayır dedi kimse girmeyecek eve dediği için. Görüntülü her gün arıyorduk, kendi başına alıyordu telefonu yatak odasında bekliyordu onunla görüşmek için. Yani konuştuklarında aslında bi şey yok ama ne ediyon iyi misin onunla 10 kere sormuştur.” (Refika) diyerek bu süreçte kısıtlamalara devam ettiklerini belirtmiştir. Eski yaşam düzenlerine dönemediklerini ifade eden bir diğer katılımcı ise “Hayatımızda hiçbir şey aslında aynı gibi olmadı. Yani biraz daha tabi ki esneklikler oldu hayatımızdaki şeyler. Hani normal hayata geçilmesi açısından ama yani önceki gibi kesinlikle olmadı, sonuçta yani o hastalık hala devam ediyor. Onun bilincindeyiz. O yüzden yani gidip gelmelerimiz biraz daha artsa da o kadar da çok hani gezme konusunda herhangi bir alışveriş olsun, o tür yerlere gitmemeye çalıştık yine. Ama yani ne kadar da olsa biraz daha esneklik oldu yani bizde de.” (Elif) şeklinde görüş bildirmiştir. Hala hastalığın bilincinde olduklarını beyan eden bir diğer katılımcı çocuğunun da bu konudaki hassasiyetini şu sözlerle dile getirmiştir; “...önceden ölüm neydi hastalık neydi gerçekten bilmiyordu. Kovid 19’u izleye izleye göre göre şimdi ölümün ne olduğunu koronanın öldürdüğünü biliyor. Bunu çok rahat söylüyor. O tabloyu gördüğünde anne bak ölmüşler diyebiliyor yani. Ondan yana bir içlendi. Mesela bir şey olduğunda dışarı çıkarken bak dikkat et dedim mi, bak korona var dedim mi, hemen kendine geliyor. Söyledin mi inanıyor artık. Korona var bak dikkat et o da söylüyor zaten hocam korona öldürdü, anne öldü. Başka şimdi daha dikkat ediyoruz, temizliğimiz olsun yeme içmemiz olsun. Mesela bir şey

istemediğini canı olduğunda bak senin şey yemen lazım, büyümen lazım sağlıklı olman lazım deyince bunları anlayabiliyor artık biraz da koronanın yüzünden de oldu ama öğrendi.” (Sevinç). Bu süreçte hastalığa ilişkin korkusunu ise bir katılımcı “Ben hasta olmadan daha 2 gün öncesi telefonda görüştim arkadaşım ile amannnn dedim, korona yalan dedim. Daha iki gün öncesi. Yani inanmıyordum gerçekten, hani bu kadar abartıyorlar diyordum. Böyle ben de grip oldum atlatım herkese geçirdim diyordum ama değilmiş. Maalesef değilmiş. Şimdi daha çok korkuyorum.” (Aslı) şeklinde ifade etmiştir. Günlük yaşamında bir değişiklik olmadığını bir katılımcı şu şekilde dile getirmiştir; “...aynı tempo Allah güç kuvvet versin böyle bütün engelli annelere, herkese. Zaten engelli annelere derken, diğer sağlıklı çocukların annesi de onlar da bir anne. Bi tık engelli biraz daha şey olduğu için herkesin bütün annelere Allah sağlık şifa versin, hiç kimsenin evladını başından eksik etmesin. Bende bir şey olmadı. Aynı tempo devam ediyorum. Yani sabah 8 akşam 12, böyle bir kapasitem var. Allahtan yatma var orda bari 8 saat ara var. Alper de demin söylediğim gibi ilaç da devam ediyoruz.” (Ayşe).

TARTIŞMA VE SONUÇ

COVID-19’un dezavantajlı bireylerdeki etkilerinin ortaya konması bakımından özel gereksinimli çocuklar ve ailelerini kapsayan araştırmaların yapılması oldukça önemlidir. Salgının çok hızlı ilerlemesi özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitim ve rehabilitasyonuna yönelik mevcut dezavantajları artırabilir ve eğitimsel eşitsizlikleri engelli çocuklar aleyhine daha da çok büyütebilir (Özer vd., 2020, s. 217-246). Engelli bireyler pandemi sonrasında gelen kısıtlayıcı önlemler nedeniyle eğitimlerini alma ve yeni normal düzene ayak uydurma noktasında birtakım güçlükler yaşamışlardır (Karahana vd., 2021, s. 79-105). Bu çalışmada özel eğitim ve rehabilitasyon ihtiyacına sahip ve akranlarına göre dezavantajlı olan özel gereksinimli çocukların mevcut pandemi koşullarından nasıl etkilendiği, bakım veren annelerine sorularak araştırılmıştır. Anketler, doğaları gereği toplanabilecek bilgileri kısıtlamaktadır ve anketin süresini aşırı hale getirerek bu zorlu zamanda aileler üzerindeki stresi artırabilir (Rose vd., 2020, s. 1-3). Bu nedenle hem daha az sayıda katılımcı içermesi hem de ebeveynlerin içinde buldukları durumları derinlemesine anlatabilmeleri için çalışmamızda nitel yöntem seçilmiştir.

Bu çalışmada katılımcıların özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine ilişkin pandemi öncesi dönemdeki görüşlerine bakıldığında, hem çocukları hem de kendileri için bu merkezlerin olumlu etkilerine değindikleri görülmektedir. Aileler bu merkezlerde anlaşıldıklarını ve sosyalleştiklerini düşünmektedir. Çalışmamızla benzer katılımcıları içeren önceki nitel çalışmalarda da özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine giden engelli çocuklar ve annelerinin COVID-19 öncesinde sosyal bir yaşantıya sahip oldukları ve bu ailelerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine başvurarak sosyal yönden destek aldıkları vurgulanmıştır (Ercan vd., 2019, s. 597-628; Karahan vd., 2021, s. 79-105). Bunlara ilaveten çalışmamızda ailelerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri dışında kalan saatlerde de çocukları için egzersiz yapmak, oyun oynamak, parka gitmek, yürüyüş yapmak, okula gitmek, fizik tedaviye gitmek, ödev yapmak gibi temel görev ve sorumluluklara sahip oldukları görülmüştür. Benzer bir durum Türkiye’de özel gereksinimli çocukların COVID-19 pandemi dönemi fiziksel aktivite ihtiyaçlarının ebeveynlerin görüşleri doğrultusunda incelendiği nitel bir çalışmada da ortaya konmaktadır. Bu önceki çalışma, pandemi öncesi dönemde ailelerin çocuklarını düzenli spor ve fiziksel aktiviteye yönlendirme çabasında oldukları ve bu tür aktivitelerin çocukları üzerindeki olumlu etkilerine yönelik ailelerin farkındalık sahibi olduklarını belirtmiştir (Uzunçayır ve İlhan, 2020, s.181-217).

Bu çalışmada pandemi sürecinde okulların kapalı olduğu 3 aylık dönemde katılımcıların pandemi, ruhsal ve fiziksel durum ve okul kategorileri altında değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Bu değerlendirmelerde aileler genellikle çocuklarının ve kendilerinin günlük rutinlerinin değişmesine bağlı ortaya çıkan eğitim ve sağlık endişelerine yer vermiştir. Özel gereksinimli çocukların eğitimleri ve ailelerin bu belirsiz süreçle baş etme yöntemlerine ait deneyimler; ebeveynlerin uzaktan eğitim sürecinde güçlüklerle karşılaştıklarını, danışmanlık ve eğitim başta olmak üzere birçok açıdan desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermiştir (Erdem vd., 2021, s. 465-479; Karahan vd., 2021, s. 79-105; Yıldırım-Parlak vd., 2022, s, 25-54). COVID-19 ile birlikte başlayan kısıtlamalar, eğitimin nasıl devam edeceği konusunda belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Pandemi ile birlikte özel eğitim merkezlerinin çocuklara ve ailelere sağladığı eğitim, sağlık ve sosyal yönden destekleyici hizmetler bir anda kısıtlanmıştır (Yıldırım-Parlak vd., 2022, s, 25-54). Öte

yandan nörogelişimsel yetersizliği olan bireylerin bu hastalığı nasıl geçireceği tam olarak bilinmese de aileler, enfeksiyon ve tıbbi komplikasyonlar için daha büyük riskten ve sağlık hizmetlerine erişimde beklenen zorluklardan ve özel gereksinimli bireylere yönelik olası damgalanma veya ayrımcılığın sağlığı olumsuz etkileyebileceğinden endişe duymaktadır (Majnemer vd., 2020, s. 487-490). Uzunçayır ve İlhan'ın (2020) çalışmasında ebeveynlerin karantina süresince kaygı yaşadıkları ve çocuklarının bu durumundan olumsuz etkilendiği belirtilerek psikolojik destek almanın gerekliliği vurgulanmıştır. Sağlıklı kardeşlerin de özel gereksinimli kardeşlerinin rutinlerinin bozulması nedeniyle endişeli oldukları belirtilmiştir (Redquest vd., 2021, s. 1-10). Nörogelişimsel bozukluğu olan bireylerin çoğu, COVID-19 pandemisinin bir sonucu olarak günlük rutinlerinin neden değiştiğini anlayacak bilişsel yeteneklere sahip olmayabilir ve bu da önemli sıkıntılara neden olabilir (Redquest vd., 2021, s. 1-10). İngiltere'de yapılan bir çalışmada özel eğitim ihtiyacı olan çocukların ebeveynlerinin çocuklardan daha fazla anksiyete ve stres yaşadığı gösterilmiştir. COVID-19 ailelerin büyük bir kısmının zihinsel sağlığını etkileyerek, sıklıkla anksiyete ve korkunun artmasına neden olmuştur (Asbury vd., 2020, s. 1-9). Bununla birlikte ebeveynler ve kardeşler, nörogelişimsel olarak yetersiz kardeşlerinin ailelerini ve arkadaşlarını görememesinden ve sosyal mesafeyi anlamasının zor olduğundan endişe duymaktadır (Redquest vd., 2021, s. 1-10; Rose vd., 2020, s. 1-3). Ailelerin ve çocukların olası bir yeniden kısıtlama koşullarına hazırlanması gerekmektedir. Böylece süreçle baş ederken stres, endişe ve korkularının azaltılması sağlanabilir. Bunlara ilaveten özel eğitim merkezlerinin de telefon, internet veya bir tele sağlık uygulaması ile olası bir kısıtlama sonrasındaki süreci yönetme noktasında personelini, aileleri ve öğrencilerini eğitmeleri önerilmektedir. Özel eğitim öğretmenleri, psikologlar, fizyoterapistler ve diğer personeller ise çocukların 3 aylık kapanma dönemi sonrasında yaşadığı problemleri göz önüne alarak olası bir kısıtlama sırasında ailelere çözüm önerileri geliştirecek bireysel müdahaleleri planlamaya hazır olmalıdır.

Ailelerin çocukları ile baş başa kaldığı ve uzman denetiminin olmadığı saatlerde zorlandıklarından ve psikolojik olarak desteğe ihtiyaç duyabileceklerinden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bu süreçte etkin bir katkı sağlayabilir (Kalaç vd., 2020, s. 166-175). Bunun yanında Milli

Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Rehberlik Araştırma Merkezleri, başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlarla koordineli şekilde ailelere yönelik sosyal, eğitim ve sağlık koşullarını geliştirecek çözümler üretebilir. Nitekim aileler pandemi süresince özel eğitim öğretmenlerinin yanında fizyoterapist, beden eğitimi ve spor öğretmeni ve çocuk psikiyatristi gibi farklı mesleklerden uzman desteğine ihtiyaç duymaktadır (Yıldırım-Parlak vd., 2022, s. 25-54). Ayrıca ebeveynler, karantina sürecinde çocuklarının enerjilerini atmaları için uygun ortamı çok fazla sağlayamadıkları görüşündedir (Uzunçayır ve İlhan, 2020, s.181-217). Benzer katılımcılarla yapılan bir diğer çalışmada ise aileler tarafından, psikolojik ve sosyal desteklerin yanında, beslenme ve fizyoterapi desteğinin gerekliliğine de vurgu yapılmıştır (Karahan vd., 2021, s. 79-105). Bu konuda evde sağlıklı beslenme, ev içi egzersiz önerileri, çevre düzenlemeleri gibi konularda da diyetisyen, fizyoterapist ve ergoterapist desteği gerekmektedir.

Kontrollü sosyal hayata geçildiği dönemde, ailelerin çoğunluğunun koruyucu sağlık önlemlerini alarak, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine geldiği görülmüştür. Özellikle özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin aileleri çoğu zaman okulu bir kurtuluş olarak görmektedir (Kalaç vd., 2020, s. 166-175). Bu nedenle COVID-19 döneminde özel eğitim ihtiyacı olan çocuklara sahip ailelerin desteklenmesi gerekmektedir. Birleşik Krallık ülkelerinde yapılan bir anket çalışmasında özel eğitim ve rehabilitasyon ihtiyacı olan çocukların ebeveynleri için uzaktan bir profesyonel danışmanlık hizmeti kurmanın bazı aileler tarafından memnuniyetle karşılanacağı belirtilmiştir (Toseeb vd., 2020). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan "Özelim, Eğitimdeyim" uygulamasının her engel grubuna uygun olmadığı ve çocukların gelişimsel seviyesine göre olması gerektiğinden geliştirilebileceği belirtilmektedir (Uzunçayır ve İlhan, 2020, s.181-217). Sağlıkla ilgili karar vericilerin ve araştırmacıların bu bilgi ve hizmet sunumu eksikliklerini ele almaları zorunludur. Böylece özel gereksinimli çocuklar ve aileleri pandemi sırasında ihtiyaç duydukları bakım ve kaynak desteklerine erişebilirler. Ailelerin özel gereksinimli çocuklarının sağlığını optimize etmek için ihtiyaç duydukları bilgiler sağlanmalıdır (Majnemer vd., 2020, s. 487-490).

Aileleri dinlemek ve onlara bakım sürecinin temel bir parçası olduklarını hissettirmek gerekir. Aileler COVID-19 pandemisi döneminde rehabilitasyon

uzmanları ile işbirliği yaparak çocuklarına yönelik planlı müdahalelerde etkin rol alabilir. Bu sayede özel gereksinimli çocuklara yönelik uzmanların denetiminde ev ve aile odaklı terapi modelleri tasarlanabilir. Pandemi, rehabilitasyon koşullarında da değişik senaryolar için bir fırsat penceresi olarak görülmeli ve kanıta dayalı uygulamalar ile güçlendirilmelidir (Longo vd., 2020, s. 361-364). Özel eğitim ve rehabilitasyon ihtiyaçlarına yönelik uzaktan eğitim desteğinin engelli çocuklar tarafından erişilebilir olmasının yanında aileler tarafından da kolayca anlaşılacak düzeyde olması gerekmektedir. Aynı zamanda eğitim-öğretim materyalleri ve fizyoterapi müdahaleleri için gerekli ekipmanlar evden kolayca temin edilebilecek malzemeler ile tasarlanabilir özellikle olmalıdır. Her adımda ailelerin çocuklarının ihtiyaçlarına yönelik üstlendikleri yeni rollerle başa çıkabilmelerini sağlayabilecek destek eğitim programları hazırlanmalı ve olası karantina şartlarında verilecek tüm destekler yasal güvence altına alınmalıdır (Yıldırım-Parlak vd., 2022, s. 25-54). Ailelerin çocuklar için model davranışlar oluşturması adına ev içi egzersizleri yapmaya teşvik edilmelidir. Çocukların fiziksel aktivite ve egzersizlere katılımını artırmak için çocuğun yaşına ve sağlık koşullarına uygun egzersiz oyun kutuları tasarlanabilir. Aileler günün belirli zamanlarını çocukları için oyun zamanı olarak ayırabilir. Çocuklardaki sedanter yaşam davranışının önüne geçmek için ayrıca beslenme uzmanı desteği gerekebilir. Aynı zamanda tüm ihtiyaç duyulan konularda, alanında uzmanlar tarafından çeşitli video, kitap, broşür vs. içerikleri hazırlanarak ailelere ulaştırılabilir. Ailelerin karşı karşıya kaldıkları zorluklara bağlı olarak, psikolojik desteğe ihtiyaç duyanlara bu konuda hizmet verilebilir. Sonuç olarak pandemi benzeri bireylerin günlük yaşamlarını değiştiren olağandışı koşullarda özel gereksinimli çocukların ve ailelerin sorunları göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu hassas gruba yönelik eğitim veya tıbbi destek aksadığında fiziksel ve mental açıdan gerileme olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., and Toseeb, U. (2020). How is COVID-19 Affecting the Mental Health of Children with Special Educational Needs and Disabilities and Their Families? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-9.

Atıcı, R. (2014). Kaynaştırma Öğrencilerinin Okul Hayatında Yaşadığı Zorluklar. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 279-291.

Birleşmiş Milletler. (2020). COVID-19: Who is protecting the people with disabilities? – UN rights expert. Erişim tarihi, 07 Haziran 2020. Erişim Adresi, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25725&LangID=E>.

Collins, E. M., Iroh Tam, P. Y., Trehan, I., Cartledge, P., Bose, A., Lanaspas, M., Kidd, P., and Bassat, Q. (2020). Strengthening Health Systems and Improving the Capacity of Pediatric Care Centers to Respond to Epidemics, Such as COVID-19 in Resource-Limited Settings. *Journal of Tropical Pediatrics*, 66(4), 357–365.

Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*: Siyasal kitabevi.

Ercan, F. Z., Kirlioglu, M., ve Kirlioglu, H. İ. K. (2019). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Bu Durumu Kabuleniş Süreçleri ve Bu Duruma Dair Görüşleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 597-628.

Erdem, R., Ünay, R. ve Çakiroğlu, O. (2021). Covid-19 Sürecinde Özel Eğitimde Uzaktan Eğitime Yönelik Ebeveynlerin Görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 465-479.

Ersoy, Ö. ve Çelik, N. (2009) Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerde Sosyal Desteğin Önemi. *Aile ve Toplum*, 5(17),104-110.

Espósito, S. ve Principi, N. (2020) To Mask or Not to Mask Children to Overcome COVID-19. *European Journal of Pediatrics*, 179,1267–1270.

Houtrow, A., Harris, D., Molinero, A., Levin-Decanini, T., and Robichaud, C. (2020). Children with disabilities in the United States and the COVID-19 pandemic. *Journal of Pediatric Rehabilitation Medicine (Preprint)*, 1-10.

Kalaç, M. Ö., Telli, G., Erönel, Y. (2020). *Covid-19 Mücadelesi Kapsamında Uzaktan Eğitim Sürecinde Engelli Öğrencilerin Durumu Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, 166-175. Manisa: MCBÜ Rektörlük Basımevi.

Karahan, S., Yıldırım Parlak, Ş., Demiröz, K., Kaya, M., ve Kayhan, N. (2021). Annelerin Koronavirüs (COVID-19) Sürecinde Özel Gereksinimli Çocuklarının Problem Davranışları ile Baş Etme Deneyimleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 79-105.

Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 4(6), 421.

Longo, E., de Campos, A. C., and Schiariti, V. (2020). COVID-19 Pandemic: Is This a Good Time for Implementation of Home Programs for Children's Rehabilitation in Low- and Middle-Income Countries? *Physical and Occupational Therapy In Pediatrics*, 40(4), 361-364.

Majnemer, A., Leblanc, A., Faust, L., Costello, C., Thomson, D., Goldowitz, D., and Miller, S. P. (2020). Knowledge Empowers: Responding to the Knowledge Needs of Youth with Disabilities and Families during the Pandemic. *Physical and Occupational Therapy In Pediatrics*, 40(5), 487-490.

MEB. (2019). Milli Eğitim İstatistikler 2019/2019 Örgün Eğitim. Erişim tarihi, 10.06.2020. Erişim adresi, http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_organ_egitim_2018_2019.pdf.

Narzisi, A. (2020). Handle the Autism Spectrum Condition During Coronavirus (COVID-19) Stay At Home period: Ten Tips for Helping Parents and Caregivers of Young Children. *Brain Sciences*, 10(4), 207.

Novak, I., Morgan, C., Fahey, M., Finch-Edmondson, M., Galea, C., Hines, A., . . . Popat, H. (2020). State of the evidence traffic lights 2019: Systematic Review of Interventions for Preventing and Treating Children with Cerebral Palsy. *Current Neurology and Neuroscience Reports*, 20(2), 1-21.

Özer, M., Suna, H. E., Çelik, Z., ve Aşkar, P. (2020). Covid-19 Salgını Dolayısıyla Okulların Kapanmasının Eğitimde Eşitsizlikler Üzerine Etkisi. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 217-246.

Redquest, B. K., Tint, A., Ries, H., and Lunskey, Y. (2021). Exploring the Experiences of Siblings of Adults with Intellectual/Developmental Disabilities During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(1), 1-10.

Rose, J., Willner, P., Cooper, V., Langdon, P. E., Murphy, G. H., and Stenfert Kroese, B. (2020). The Effect on and Experience of Families with a Member who has Intellectual and Developmental Disabilities of the COVID-19 Pandemic in the UK: Developing an Investigation. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1-3.

Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L., and Deniz, E. (2020). Supporting Families with Children with Special Educational Needs and Disabilities during COVID-19.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.

Uzunçayır, D., ve İlhan, E. L. , (2020). COVID-19 Pandemi Döneminde Özel Gereksinimli Çocukların Fiziksel Aktivite İhtiyaçları: Ebeveyn Görüş Açısıyla Nitel Bir Değerlendirme. *Spor ve Sağlık Bilimlere Multidisipliner Bakış*, 181-217

Varış, Y.C. ve Hekim, M. M. (2017) Özel Gereksinimli Bireyler ve Müzik Eğitimi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi (GEBD)* 3(3), 29-42.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık. Genişletilmiş Baskı, 256-259.

Yıldırım, S. (2020). Salgınların sosyal-psikolojik görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.

Yıldırım-Parlak, Ş., Karahan, S., Demiröz, K., ve Özyaydin, L. (2022). Covid-19 Salgını Sürecinde Özel Gereksinimli Çocukları Olan Ebeveynlerin İhtiyaçları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(1), 25-54.

Yin, R. K. (2004). Case Study Methods, 3rd ed. *Handbook of Complementary Methods for Research in Education*. American Educational Research Association, Washington, DC.

Yurdakul, I. K. (2016). *Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVido Kullanımı*. Anı Yayıncılık.